

PILNVARNIEKU INSTITŪCIJAS TRANSFORMĀCIJA OSTLANDES REIHSKOMISARIĀTĀ 1941. – 1943. GADĀ: PAŠORGANIZĒJOŠAS SISTĒMAS PIEMĒRS

Abstract

The advantage of contemporary researcher is the option to look at the historical phenomenon and all of its manifestations in a longer period of time as one entity and also to involve for its interpretation theories and facts not known earlier. In 1941 Nazi occupation authority took over all the properties of Soviet Union in the territory of Reichskommissariat Ostland. In order to manage and incorporate newly acquired properties in war economy a special governance body – die Treuhandverwaltung – trusted with management and control was established. Being the only entity dealing directly with different kind of assets it was influential and powerful but in September of 1943 rapidly lost power. The transformation of their role in Reichskommissariat Ostland can be explained by the theory of self-organization. Theory states that changes in the structure of the system originates from the system itself because elements that make up the system are in interaction with each other and adapts to new conditions if new information and experience is gained from the outside environment.

Atslēgas vārdi: pilnvarnieki, Ostlandes reihskomisariāts, Okupēto Austrumu Apgabalu ministrija, pašorganizācija

Pilnvarnieku institūcija un jo īpaši Pilnvarnieku nodaļa Ostlandes reihskomisariātā savas darbības laikā piedzīvoja savu uzdevumu un pilnvaru transformāciju, kas tiešā veidā ietekmēja arī tās ietekmi un nozīmi pašā reihskomisariātā. Referāta uzdevums ir sniegt vispārēju ieskatu par pilnvarnieku institūcijas izveidi, kā arī izanalizēt minētās transformācijas cēloņus.

Lai to panāktu, tiks izmantots sistēmteorijas ietvaros pazīstamais pašorganizējošas sistēmas piemērs, kas sniedz papildus ieskatu apstākļos, kādos notiek izmaiņas dažāda veida, tostarp arī administratīvajās, sistēmās.

Vajadzība pēc pilnvarniekiem vācu okupācijas pārvaldei radās tiešā saistībā ar pirms tam Padomju Savienībā eksistējošo saimniecības sistēmu un ar tās pārņemšanu saistītajām problēmām, jo kara vajadzības un politiskā realitāte nacistiskai pārvaldei atstāja maz manevra iespēju un katra no tām ietvēra kādu neizdevīgu kompromisu.

Visvienkāršākais risinājums bija tiešā veidā pārņemt padomju sociālistisko sistēmu, kas, lai arī nodrošinātu un saglabātu pilnu varas kontroli pār ekonomiskajiem procesiem, riskēja jau okupācijas sākumposmā vāciešus atsvešināt no vietējās sabiedrības. Turklāt nacistu augstākā vadība neticēja citas sistēmas efektivitātei kā vien nacistiskās ekonomikas pamatmodelim t.i., valsts vadītai privātai iniciatīvai, kuras tūlītēja ieviešana bija otra iespēja. Taču tas nozīmēja neizbēgamo pārejas periodu, kas rastos ar jaunās ekonomiskās sistēmas ieviešanu saistītiem pārkārtojumiem un radītu produkcijas kritumu, kuras nepieļaušana, savukārt ir kara ekonomikas viens no svarīgākajiem uzdevumiem.

Okupācijas pārvalde neizvēlējās ne pirmo un ne otro risinājumu, bet radīja trešo, kas apvienoja abu augšminēto iespēju pozitīvās īpašības – stratēģiski svarīgās nozares (Latvijas ģenerālapgabala gadījumā – lauksaimniecība (BA-B R90/ 444: 2. – 4.)) tika paturētas tiešā valsts kontrolē un tās apsaimniekoja valsts monopoli (piem., Centrālā lauksaimniecības preču tirdzniecības sabiedrība „Austrumi”), bet pārējo nozaru uzņēmumu darbība, perspektīvā paredzot reprivatizāciju, tika vai nu uz nenoteiktu laiku apturēta vai, ja tie pārstāvēja kādu svarīgu rūpniecības nozari (piem., kokapstrāde), atsākta. Tādejādi būtībā uzņēmumi tika sadalīti trīs grupās – 1. stratēģiski svarīgs uzņēmums, kuru darbība ir prioritāra un nodrošināma visiem iespējamiem līdzekļiem; 2. svarīgs uzņēmums, kuru darbība ir vēlama; 3. uzņēmums, kurš tiks slēgts.

Pilnvarnieku darbība attiecas uz otro uzņēmumu grupu.

Jāatzīmē, ka arī 1. grupas uzņēmumus (lauksaimniecības zeme un pārtikas pārstrādes uzņēmumi uc.) vadīja civilās pārvaldes nozīmēti vadītāji – pilnvarnieki, taču tie bija pakļauti attiecīgajai reihskomisariāta nozares, t.i., Lauksaimniecības nodaļai.

Jānošķir pilnvarnieki – praktiski uzņēmuma apsaimniekotāji (privātpersonas un uzņēmumi) un pilnvarnieku nodaļas, kuras šos praktiskā darba veicējus uzraudzīja, un par kuru izaugsmi un norietu ir šis referāts.

Pilnvarnieku institūcijas uzdevumi (BA-B R90/ 444: 33. - 34) bija Padomju Savienības īpašumu pārņemšana (paredz visu īpašumu uzskaiti), faktiskā īpašuma pārvaldītāja – pilnvarnieka sameklēšana un līguma slēgšana, līdzdalība īpašuma pārvaldīšanā, uzraugot tā grāmatvedību, finanses, inventarizācijas un pārbaūžu veikšanas utt., līdzdalība uzņēmuma finansēšanā, kā arī īpašuma pārdošana, ja tika saņemta nepieciešamā atļauja. Tiesības tādu izsniegt paturēja reihskomisārs un vēlāk Okupēto Austrumu Apgabalu reihsministrs pats (BA-B R90/ 444: 17).

Pēc pilnvarnieku institūcijas pienākumu, uzdevumu un pilnvaru apraksta var redzēt, ka tā, ja neskaita paša reihskomisāru vai ministru, bija vienīga un tāpēc ietekmīga institūcija, kurai bija neierobežota pieeja Padomju Savienības īpašumiem (izņēmums, kā jau minēts, ir prioritārās nozares).

Ņemot vērā šo apstākli, pilnvarnieku institūcija jau kopš tās izveides brīža bija savstarpējas ietekmes cīņas objekts. Faktiskais pilnvarnieku darbības sākums ir reihskomisāra Henriha Lozes (*Hinrich Lohse*) 1941. gada 19. augusta rīkojums (BA-B R90/ 444: 5. – 7.) par PSRS īpašumu nodrošināšanu Ostlandē un tā paša gada 24. oktobra rīkojums (BA-B R90/ 444: 10. – 12.) par pilnvarnieku institūcijas izveidi. Ja pirmais rīkojums pēc savas būtības ir pamats pilnvarnieku institūcijas darbam, jo ar to vācu civilā pārvalde kļuva par īpašnieci faktiski jebkuram PSRS īpašumam Ostlandes reihskomisariātā, tad otrais rīkojums praktiski

iedarbināja pilnvarnieku institūcijas lomu to pārņemšanā. Jāatzīmē, ka pilnvarniekus tobrīd dēvēja par pārvaldītājiem komisāra vārdā - „*komisarischer Verwalter*”.

Pirmais dokuments, kas sāka ierobežot šādu reihskomisāra varu saimniecības jautājumos parādījās tikai 1942. gada 28. maijā (BA-B R90/ 444: 17), kas, lai arī saglabāja reihskomisāra kompetenci lemt par pilnvarniekiem, ierobežoja to ar nepieciešamību katru būtiskāku lēmumu, piemēram, pārdošanu saskaņot ar Okupēto Austrumu Apgabalu ministriju.

Kontekstā arī jāmin, ka 1941. gada 19. augusta un 24. oktobra rīkojumi bija vienpersoniska H. Lozes iniciatīva bez saskaņojuma no Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas. Par to liecina īpaša reihskomisāram H. Lozem adresēta piezīme Okupēto Austrumu Apgabalu ministra Alfrēda Rozenberga (*Alfred Rosenberg*) 1942. gada 18. jūnija rīkojuma (BA-B R90/ 444: 24) beigās, norādot, ka iepriekš (*aut.* - vienpersoniski) pieņemti lēmumi atcelti netiks, bet tie ir jāpieskaņo jaunajām vadlīnijām, kuras īsi var raksturot ar stingru aicinājumu vairāk domāt par reiha interesēm.

Šādas birokrātiskas spēkošanās antagonisma iemesli bija savstarpēja konkurence par īpašumiem kolonizācijai paredzētajā Baltijas teritorijā, jo tika uzskatīts, ka caur reihskomisariātu var sarunāt jebkura uzņēmuma pārvaldīšanu un šādi Vācijas uzņēmumi cerēja tikt pie tā resursiem jau šobrīd, kā arī iegūt priekšrocības plānotajā privatizācijas procesā (Aizsilnieks 1968: 891 - 894). Jāatzīmē, ka, lai izbeigtu spekulācijas par šādu iespējamību, minētais Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas 28. maija rīkojums skaidri norādīja, ka šāda notikumu attīstība nenotiks.

Šī epizode no Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas un reihskomisariāta attiecību līkločiem ilustrē interešu līmeni, kas attiecās uz pilnvarnieku nodaļas skatāmajiem jautājumiem un lai arī kopumā ministrija guva virsroku, pilnvarnieku nodaļas darba ikdienu tas neizmainīja un 1942. un 1943. gada pirmajā pusē pilnvarnieku nodaļa turpināja būt viens no ietekmīgākajiem ekonomiskajiem spēkiem Ostlandes reihskomisariātā, kontrolējot gan īpašumus, gan arī naudas un materiālo vērtību plūsmu.

Tomēr 1943. gada septembrī starp reihskomisariātu un Okupēto Austrumu Apgabalu ministriju notika sarakste, kuru papildināja arī intensīva iekšēja sarakste reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III ietvaros un kas noslēdzās ar to, ka no ietekmīgās pilnvarnieku nodaļas pāri palika vairs tikai forma, bet viss saturs tika nodots nozaru nodaļām t.i., kādreiz tik varenā Pilnvarnieku nodaļa īsā laika posmā zaudēja savu saturu, ietekmi un nozīmi.

Visa sākums bija 1943. gada 25. augustā no Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas saimnieciskās sadarbības darba grupas nācis ierosinājums (BA-B R90/445: 3) pilnvarnieku un nozaru nodaļu attiecības pārskatīt sekojošā veidā – Pilnvarnieku nodaļa izstrādātu tikai

vadlīnijas un pamatprincipus saimniecības pārvaldībai, kurus īstenotu attiecīgās nozaru nodaļas. Tās arī lemtu par pārvaldnieku pasūtīšanu un līgumu noslēgšanu, kā arī finansēšanu, bet visos atbildīgajos jautājumos pārvaldnieku nodaļa būtu tikai līdzatbildīgā, galveno lēmumu pieņemšanas kompetenci atdodot nozaru nodaļām.

Īsi pēc tam dažu dienu ietvaros seko pārējo t.i., nozaru nodaļu reakcija uz minēto ierosinājumu, sagatavojot vēstules reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III vadītājam Martinam Mathiesenam (*Martin Matthiessen*).

1. septembrī tā ir atbilde (BA-B R90/445: 5) no Pārtikas un lauksaimniecības nodaļas, kas atbalsta šādu dalījumu, jo primārais pārvaldes uzdevums ir saimnieciska un praktiska ietekme uzņēmumā ar mērķi celt produkciju un segt pieprasījumu, nevis rūpēties par uzņēmuma mantas saglabāšanu vai paša uzņēmuma eksistenci, kas ir pārvaldnieka uzdevums.

Tālāk sarakstē 3. septembrī iesaistās Finanšu nodaļa (BA-B R90/445: 7), atbalstot pilnvarnieku nodaļas kompetences ierobežošanu un jau ierosina pārskatīt konkrētus uzdevumus. Saskaņā ar viņu viedokli, nozaru nodaļas uzdevumi ir uzņēmuma darbības atjaunošana vai apturēšana, paplašināšana vai samazināšana, uzņēmuma lieluma noteikšana, izejvielu un mašīnu sagāde, lemsana par kara vajadzību svarīgumu, nodošana koncesijai, ražošanas plāna izveide, tematiska vadība un padomu došana, finansēšana, uzņēmuma vadības pārbaude, pilnvarnieku pasūtīšana, nomas un darba līgumu slēgšana, kā arī uzņēmuma privatizācija, bet pilnvarnieku uzdevumi būtu vispārēja parādu noregulēšana, privatizācijas pamatprincipu izstrāde, kā arī vispārējas inventarizācijas grāmatvedības pamācības izveidošana un pilnvarnieku parauglīgumu sagatavošana.

7. septembrī seko sūdzība (BA-B R90/445: 10) no Kokmateriālu un mežu nozaru nodaļas par to, ka pilnvarnieku nodaļa nesadarbojas un nesniedz dokumentus, piemēram, par pilnvarnieku pasūtīšanu un iecelšanu. Pilnvarnieku nodaļa nav arī ilgstoši iesniegusi vadlīnijas kokapstrādes uzņēmumu grāmatvedībai, kas traucē to sadarbību ar pārējiem uzņēmumiem.

9. septembrī tā jau ir divu nodaļu – Rūpniecības un tirdzniecības nodaļas un Vispārējās saimniecības nodaļas – kopēja vēstule (BA-B R90/445: 14), piekrītot uzskatam, ka Ostlandē vairs nav nepieciešama ar plašām pilnvarām apveltīta pilnvarnieku nodaļa.

13. septembrī diskusijai pievienojas arī Ģenerālkomisārs Rīgā un, atbalstot Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas ierosinājumu, vēstulē (BA-B R90/445: 17) piekrīt, ka sistēmiskas izmaiņas ir nepieciešamas.

Noslēdzoša šajā epizodē ir septembra beigās tapusī reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III vadītāja M. Matīsenas vēstule (BA-B R90/445: 18) reihministram, kurā ir apkopots viņa pakļautībā esošo nodaļu viedoklis par pilnvarniekiem.

Vēstulē norādīts, ka Ostlandē pastāv vienprātība par to, ka pilnvarnieku institūcijai vairs nav saimnieciski politiskas funkcijas un tās vienīgais uzdevums ir vispārēju vadlīniju izstrāde īpašumu pārvaldei. Pēc šiem principiem arī tiks turpmāk strādāts paredzot, ka a) pilnvarnieku pārvalde maksimāli iespējami nodrošina apmācību nozaru nodaļām pārvaldāmo uzņēmumu pārņemšanā; b) pilnvarnieku iecelšana tikai pēc nozaru nodaļas saskaņojuma, kā arī c) pārdošana un uzņēmumu finansēšana tikai ar nozaru nodaļas piekrišanu.

Jāatzīmē, ka vienīgā reakcija no Pilnvarnieku nodaļas bija ar 1943. gada 2. septembri datēta vēstule (BA-B R90/445: 22), kurā tā uzsver savu ne aizvietojamību un uzskata, ka, ja sekotu ieteikumam, notiktu kompetenču pārklāšanās, pārvaldē iestāts haoss, kā arī nozaru nodaļu pārstāvjiem trūkst pieredzes pilnvarnieku pārvaldes pienākumu veikšanā (piem., grāmatvedības uzraudzība).

Līdz ar to pēkšņi dažu dienu laikā ietekmīga sistēmas struktūrvienība zaudēja visas privilēģijas. Vēsturnieka uzdevums ir saprast, kāpēc tā notika. Ir pieejami visi nepieciešamie avoti, kas sniedz visus nepieciešamos faktus (saistītus ar pilnvarnieku nodaļas reformēšanu) un no kuriem var secināt par sacensību, par neefektīvu darbu un nesaskaņām starp dažādām reihskomisariāta institūcijām, kas arī noveda pie Pilnvarnieku nodaļas norieta. Taču avotos minētās „nesaskaņas” un „neefektīvs darbs” ir tikai virspusēji iemesli, kas nesniedz nekādu ieskatu apstākļos, kas tos radīja t.i., ir zināmi iemesli, bet nav zināmi cēloņi.

Interpretācijas iespējas, kas sniedz jaunu perspektīvu uz iespējamiem cēloņiem, kas beigās noveda pie reihskomisariāta Pilnvarnieku nodaļas transformācijas, var gūt izmantojot socioloģijas teoriju par pašorganizējošām sistēmām. Tā, kādas parādības skaidrojumam piešķirot papildus dimensiju, ļauj citā perspektīvā paraudzīties uz vēsturisku notikumu analīzi.

Pašorganizācija apzīmē sistēmas attīstību, kurā veidojošie un jauno sistēmas formu dodošie elementi izriet no pašas sistēmas. Šādām sistēmām piemīt četras īpašības (Probst 1987: 75. – 82). Pirmā, tās ir kompleksas, jo to veidojošās daļas ir vienotas nepārtrauktā mainīgu attiecību tīklā; otrā, tās ir pašreferējošas, t.i., katra izmaiņa sistēmā ir izejas punkts turpmākajām izmaiņām; trešā, nav principiāla nošķiruma starp sistēmu veidojošajām, organizējošajām un vadošajām daļām (katra sistēmas struktūrvienība pēc būtības var uzņemties jebkuru no šīm funkcijām) un ceturtā, tās ir autonomas, jo attiecības un mijiedarbība, kas sistēmu definē kā vienotu veselumu, izriet no pašas sistēmas. Jāatzīmē, ka autonomija nenozīmē izolāciju no apkārtējās pasaule, gluži otrādi – kā jebkura sociāla sistēma, arī reihskomisariāts, ir atvērta sistēma – tāda, kas ar apkārtējo vidi apmaina matēriju vai jebkāda cita veida enerģiju. Reihskomisariāta administratīvi birokrātiskas sistēmas gadījumā šāda enerģija ir informācija.

Pašorganizējošas sistēmas praktiskais rezultāts ir jaunas, stabilas un efektīvas struktūras rašanās sistēmā, bet pati jaunā struktūra ir atbilde uz jaunu pieredzi, kuru sistēmu veidojošās daļas iegūst, saskaroties ar apkārtējo vidi, t.i., izmaiņas ir iespējamās pie sistēmas veidojošo elementu jaunas pieredzes, kuru tās iegūst apkārtējā vidē un mijiedarbības rezultātā izplata visā sistēmā. Ja kāds sistēmas elements nespēj adaptēties jauniegūtās pieredzes izvirzītajiem nosacījumiem, tas tiek transformēts un integrēts sistēmā jaunā formā.

Pirms izdarīt secinājumus, ir jānoskaidro, cik atbilstoši ir pašorganizējošu sistēmu attiecināt uz reihskomisariātu, kuru ir pieņemts uzskatīt par hierarhisku administratīvu sistēmu. Reihskomisariāts, kura struktūru veidojošās daļas (nodaļas) attiecībā viena pret otru atrodas nepārtrauktā mijiedarbībā, ir autonoma, bet ne izolēta sistēma, jo kopēji jautājumi (skat., piemēram, iepriekšminēto saraksti, kurā izteiktas sūdzības par pilnvarnieku nespēju pildīt savu uzdevumu daļu) reihskomisariāta nodaļām liek tām nepārtraukti pārlicināties par savas mainīgās kompetences robežām, bet pats sistēmas eksistences iemesls – reihskomisariāta faktiskā pārvalde un okupācijas varas realizācija – atrodas ārpus tās robežām reihskomisariāta sociālajā ikdienā, saimnieciskajās aktivitātēs un politikā – jomas, kuras reihskomisariāts vada, apmainot ar tām informāciju. Apskatītā sarakste 1943. gada septembrī uzskatāmi arī parāda, ka nevar novilkt skaidru līniju starp nodaļas vadītāja M. Matīsenas slēdzienu un nozaru pārstāvju viedokli attiecībā uz Pilnvarnieku nodaļas tālāko likteni, kur vienā pusē būtu viedokļa veidotāji, bet otrā pusē pakļāvīgi viedokļa pieņēmēji. Līdz ar to nav pamata apgalvot, ka reihskomisariātā pastāv neapstrīdama varas ass, bet katra struktūrvienība uztverama kā varas ass sastāvdaļa, tādējādi savā veidā esot gan struktūras veidotāja, gan organizētāja, gan vadītāja. No tā var secināt, ka reihskomisariāts sevī ietver visas pašorganizējošas sistēmas pazīmes.

Socioloģijas teorija parāda, ka izmaiņas sistēmu veidojošajos elementos nav stihiskas, bet gan loģiskas pie noteiktas sistēmas un apkārtējās vides attīstības pakāpes. Šajā gadījumā teorijas piedāvātais izmaiņu saturiskais rāmis determinē, kādi priekšnoteikumi (vēsturiski fakti) ir nepieciešami, lai iestātos izmaiņas administratīvajā struktūrā vai to veidojošo elementu attiecībās.

Līdz ar to atbilde uz jautājumu, kas noteica pēkšņo pilnvarnieku nodaļas kritumu no varas virsotnes ir meklējama vidē, kurā darbojās vācu civilā pārvalde un kādas pārmaiņas (tieši saistāmas ar Pilnvarnieku nodaļas pienākumiem un uzdevumiem) tajā bija notikušas 1943. gada otrajā pusē, salīdzinot ar 1941. gadu.

1943. gadā Austrumu frontē jau bija izveidojusies situācija, kurā vērmahts bija ieņēmis defensīvu pozīciju, kas kopā ar neskaidrību attiecībā uz turpmāko kara gaitu bija arī apturējusi vācu okupācijas civilās pārvaldes tālāku izplatīšanos Krievijas teritorijā. Tā kā

pilnvarnieku pārvaldes pamatuzdevums bija pilnvarnieku nozīmēšana no Padomju Savienības pārņemto uzņēmumu vadīšanai, tas nozīmēja, ka tai būtībā vairs nebija veicamo uzdevumu, jo jaunas teritorijas un jauni uzņēmumi, kuri būtu jāpārvalda un kuriem būtu jānozīmē pārvaldnieks, vairs klāt nenāca.

Otrā lielā pārmaiņa bija tā, ka pretēji 1941. gadam, 1943. gadā reihskomisariātam jau bija izdevies izveidot funkcionējošu saimniecības nozaru pārvaldes mehānismu ar skaidriem mērķiem un uzdevumiem (piem., saimniecības savienības un apvienības- Labības, lopbarības un kartupeļu savienība (Rīkojumu Vēstnesis, 7.01.1944); Cukura, saldumu un dzērienu savienība (Rīkojumu vēstnesis, 5.04.1944) uc.), kas pati varēja un kurai arī vajadzēja pārņemt nozares uzņēmumu pārraudzību. Laikā, kamēr nozaru nodaļas tikai veidojās un nezināja kādas ir vadlīnijas, pilnvarnieku nodaļa, kas pirmā caur savām rokās izlaida visus īpašumus, izmantojot iespēju, aizpildīja esošo varas un vadības vakumu, Bet brīdī, kad nozaru nodaļas bija uzkrājušas pieredzi un institucionālo kapacitāti savu nozares jautājumu risināšanai, Pilnvarnieku nodaļai nebija argumentu par labu iepriekšējās kārtības saglabāšanai.

Līdz ar to Pilnvarnieku nodaļas transformācija ir loģisks apkārtējās vides izraisītu apstākļu rezultāts, bet starpinstitucionālas nesaskaņas un strīdi starp reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III apakšnodaļām ir tikai sekundāri iemesli, kuru cēlonis meklējams reihskomisariāta darbības vidi definējošajos vēsturiskajos notikumos.

Avoti

1. Četr gadu plāna pilnvarotā Hermana Gēringa 1941. gada 27. jūlija rīkojums, BA-B R90/ 444, S. 2. – 4.
2. Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas 1942. gada 7. decembra rīkojums par Pilnvarnieku pārvaldes organizatorisko uzbūvi, BA-B R90/ 444, S. 33. – 34.
3. Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas 1942. gada 28. maija rīkojums par valsts īpašumu pārvaldi, BA-B R90/ 444, S. 17.
4. Reihskomisāra Henriha Lozes 1941. gada 19. augusta rīkojums, BA-B R90/ 444, S. 5. – 7.
5. Reihskomisāra Henriha Lozes 1941. gada 24. oktobra rīkojums, BA-B R90/ 444, S. 10. – 12.
6. Okupēto Austrumu Apgabalu ministra Alfrēda Rozenberga 1942. gada 18. jūnija rīkojums, BA-B R90/ 444, S. 24.
7. Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas saimnieciskās sadarbības darba grupas 1943. gada 25. augusta ierosinājums, BA-B R90/445, S. 3.
8. Reihskomisariāta Pārtikas un lauksaimniecības nodaļas 1943. gada 1. septembra vēstule, BA-B R90/445, S. 5.
9. Reihskomisariāta Finanšu nodaļas 1943. gada 3. septembra vēstule, BA-B R90/445, S. 7.
10. Reihskomisariāta Kokmateriālu un mežu nozaru nodaļas 1943. gada 7. septembra sūdzība, BA-B R90/445, S. 10.
11. Rūpniecības un tirdzniecības nodaļas un Vispārējās saimniecības nodaļas kopēja 1943. gada 9. septembra vēstule, BA-B R90/445, S. 14.
12. Ģenerālkomisāra Rīgā 1943. gada 13. septembra vēstule, BA-B R90/445, S. 17.

13. Reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III vadītāja M. Matīšena vēstule, BA-B R90/445, S. 19.
14. Pilnvarnieku nodaļas 1943. gada 2. septembra vēstule, BA-B R90/445, S. 4.
15. Rīkojumu vēstnesis Nr. 5., 1944. gada 7. janvāris.
16. Rīkojumu vēstnesis Nr. 81., 1944. gada 5. aprīlis.

Bibliogrāfija

1. Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture, 1914 -1945. Stokholma, 1968., 891. – 894. lpp.
2. Probst G. Selbstorganisation - Ordnungsprozesse in sozialen Systemen aus ganzheitlicher Sicht. Verlag Paul Parey, Berlin, 1987. S. 75. – 82.